



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



KØBENHAVNS BYMUSEUM

1982

KØBENHAVNS BYMUSEUM

1982

KØBENHAVN 1983

KØBENHAVNS BYMUSEUM 1982

Redaktion: John Erichsen

© Københavns Bymuseum 1983

Bogen er sat med Garamond
og trykt i Krohns Bogtrykkeri
på Maco print. Bogbinderarbejdet er
udført af Fr. Jensens Bogbinderi

ISBN 87-87137-34-8

Københavns Bymuseum

Udstilling og billedarkiv:

Vesterbrogade 59, 1620 København V

Administration:

Absalonsgade 3, 1658 København V

Tlf. 01-21 07 72

Forsideillustrationen: Tesalonen i A/S Varehuset, Frederiksberggade 16, sommeren 1910. Den store virksomhed, der handlede med stoffer, var netop da åbnet i den jugendbygning, der endnu ligger på hjørnet af Strøget og Kattesundet, hvor Metropol-biografen siden havde til huse. Ejendommen er bygget af en af datidens førende arkitekter, Anton Rosen. Tesalovens indretning, der også skyldes Rosen, må have været byens mest moderne. I baggrunden ses en fem-mands musikergruppe; herudover synes kun fire mænd at have „forvildet“ sig ind i salonen, der uægtelig præges af tidens overdådige damehatter.

Billedet er taget af hoffotograf *Peter Elfelt*. Det stammer fra firmaets store arkiv, som museet sammen med Det

kongelige Bibliotek erhvervede i 1982. For museets vedkommende var købet kun muligt takket være en særbevilling fra kommunalbestyrelsen. Arkivet dækker perioden ca. 1865 og 100 år frem. Det tæller omkring en halv million glasplader, og også emnemæssigt er det omfattende. Foruden interiører fra virksomheder som ovennævnte varehus består det især af portrætter, teaterbilleder, gademiljøer og en lang række københavnerebegivenheder. En uvurderlig kulturskat er således nu sikret i offentligt eje. Arkivet kan dog ikke bruges umiddelbart, da det er uregistreret. Først når der er udarbejdet systematiske indgange, vil dette store kulturhistoriske materiale kunne udnyttes efter fortjeneste.

Indhold

Axel Christophersen: Arkæologien i København – status og fremtidsudsigter	4
Sven Nielsen: Vesterbros asyl – omkring et maleri af Emilie Mundt	22
Af museets dagbog	31

Arkæologien i København – status og fremtidsudsigter

Af Axel Christophersen

Indledning

Historien om Københavns arkæologi er en paradoksernes historie. Næppe nogen anden by i Norden kunne for 40 år siden opvise et trebindsværk om byens historie og topografiske udvikling i middelalderen, hvor det arkæologiske materiale spillede en så dominerende rolle som i H. U. Ramsings „Københavns Historie og Topografi i Middelalderen“. Kun få byer kunne henvise til en lignende lokal interesse for byens ældre topografiske og historiske udvikling, som den, København var genstand for fra sidste halvdel af forrige århundrede og frem mod anden verdenskrig. Arkæologiske iagttagelser har således en ganske fremtrædende plads i værker som første bind af Oluf Nielsens „Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse“ (1877), L. Boths „Kjøbenhavn, historisk-topographisk beskrevet“ (1873) og H. C. Bering-Liisbergs „København i gamle Dage“ (1901), samt i H. N. Rosenkjærs artikler fra århundredeskiftet.¹ I Ramsings mange artikler i Historiske Meddelelser om København frem til anden verdenskrig samt i hans ovenfor omtalte værk spiller det arkæologiske materiale endda en altdominerende rolle i fremstillingen. Alle disse værker, hvori det arkæologiske kilde-

materiale ikke bare er illustrationsmateriale til en historiefremstilling baseret på skriftlige kilder, men hvor det ligefrem spiller en aktiv rolle som et selvstændigt, supplerende kildemateriale, er standardværker som har formet vort syn på byens topografiske og historiske udvikling i middelalderen. Det er værker, der selv i dag betragtes som det kundskabsfundament, hvorpå en moderne skildring af byens udvikling og udseende i løbet af de første 400–500 år må hvile.

Den arkæologiske indsats i København har altså været omfattende, og det arkæologiske materiale har spillet en væsentlig rolle i beskrivelsen af byens ældste historie. Hvordan kan det så være, at der alligevel både blandt inden- og udenlandske arkæologer hersker en vis bekymring for den byarkæologiske status i København og for den usikre viden, man sidder inde med om byens opståen og ældste udvikling? Beror dette på manglende kendskab til den lokale arkæologi? Hvis det sidste er tilfældet, hvordan skal man så forstå og vurdere den vitterligt omfattende aktivitet, som Rosenkjær, Ramsing og for den sags skyld også disses fagligt forankrede efterfølger, C. A. Jensen, stod for i første halvdel af vort år-

hundrede? Det er disse problemer og deres konsekvenser for det fremtidige arkæologiske arbejde i København, den følgende redegørelse vil søge at analysere.

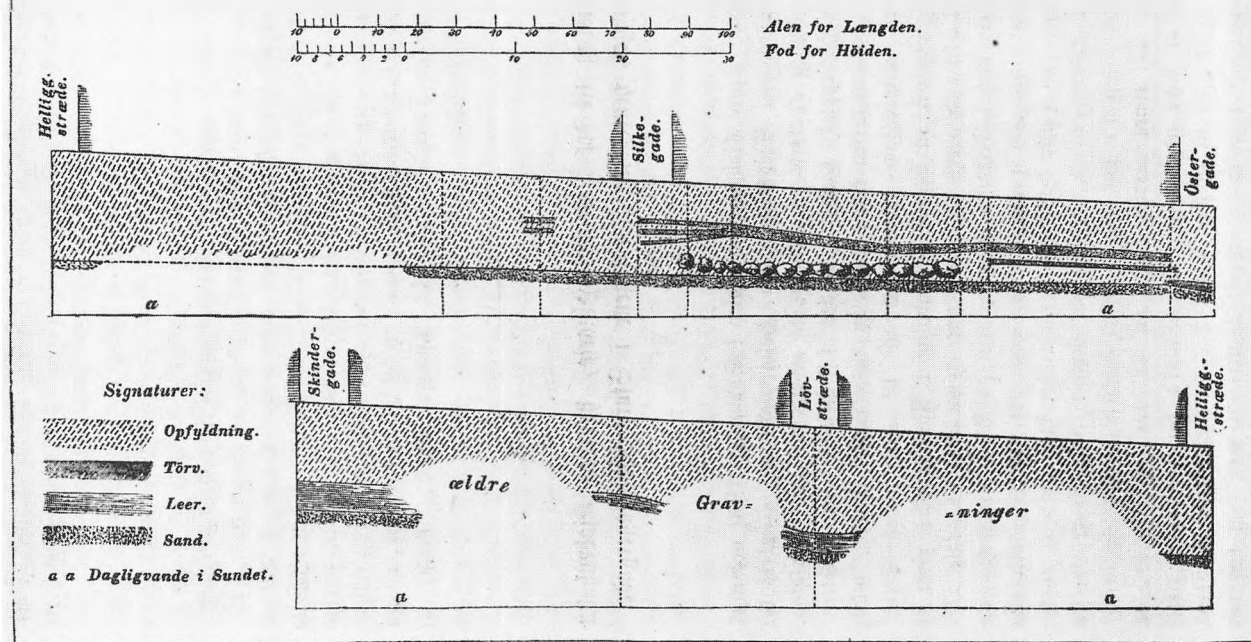
Den københavnske arkæologis „Gründer“-periode: 2. halvdel af 1800-tallet

Det er vigtigt at understrege, at uanset hvordan man ønsker at betragte de ældre topografers vurderinger og rekonstruktioner, så ville vi uden deres omfattende arkæologiske iagttagelser på byggepladser og ved vejarbejde have stået på bar bund m.h.t. en rekonstruktion af byens ældste udvikling og naturgivne forudsætninger. I dag er der nemlig ikke levnet os mange muligheder for at gøre samme iagttagelser i kulturlagene som for 50–100 år siden. I perioden før anden verdenskrig og navnlig før ca. 1920, hvor nedbrydningen af voldene og arbejdet med Boulevardbanen var forbi, var det klart, at København i kraft af sin stilling som landets hovedstad blev genstand for en massiv historisk-topografisk interesse ofte baseret på iagttagelser af fysisk art i byens undergrund. Sammenlignet med andre byer både i og udenfor Danmark blev denne arkæologiske virksomhed drevet flittigt og længe før det blev almindeligt at tillægge jordfund anden betydning end som kuriosas og interessant illustrationsmateriale til fremstilling af byens generelle politiske historie. Hvis vi i denne forbindelse sammenligner med en foregangsby i

middelalderarkæologisk forstand som Lund, kan man med det samme konstatere, at traditionen for at anvende jordfund og andre iagttagelser i byens kulturlag til en byhistorisk fremstilling går længere tilbage i København end i Lund.

En af de ældste arkæologiske beretninger stammer fra løjtnant Fritz' systematiske iagttagelser i forbindelse med et større kloakeringsarbejde i Købmagergade i begyndelsen af 1860-erne (s. 6). I 1862 gør han disse iagttagelser til genstand for en skriftlig redegørelse,² hvori han gør sig visse overvejelser over byens ældste udseende og geografiske forudsætninger. At dette ikke kun er en episode udsprunget af skattejægermentalitet og historisk kuriositetsinteresse, men bunder i en dybere forståelse for kulturlagernes betydning som informationskilde til byens ældste historie og topografi, lægger Fritz ganske klart for dagen i samme artikel: „Det er imidlertid mit Haab, at de indvundne Resultater maatte tjene til at henlede Opmærksomheden paa fremtidig forefaldne Udgravninger, saa at der tillige ved Gravninger af mindre Udstrækninger, saasom ved Funderinger for Bygninger eller Anlæg af Kjældre, Brønde og desl., maatte ske Optegnelser over de forefundne Forhold . . . Ved at sammenholde en række Iagttagelser vil sikkert kunne indvindes værdifulde, dels historiske, dels maaske ogsaa geologiske Oplysninger“.³ (s. 6). Fritzes påbegyndte arbejde kom ikke til at stå isoleret,⁴ idet hans samtidige, topo-

Profil af Jordlagene i Store Kjøbmagergade.



Sommeren 1860 blev der udført et stort kloakeringsarbejde i Købmagergade mellem Højbro Plads og Skindergade. Dette arbejde blev overvåget af løjtnant S. Fritz, som udførte denne profiltegning af kulturlagene under Købmagergade. Fritz' profiltegning er en af de ældste arkæologiske iagttagelser, som på denne måde er dokumenteret og bevaret for eftertiden. (Qvartalsberetninger fra Industriforeningen i Kjøbenhavn, 1862).

grafen L. Both, 1870–90 foretog flere centrale undersøgelser i byens undergrund,⁵ blandt hvilke den i eftertidens øjne langt interessanteste var udgravningerne af tårnrester under det nuværende Magasin du Nords bygninger⁶ på Kgs. Nytorv. Hans Stiesdal har tolket disse som resterne af en mantelmur og peget på muligheden af, at der ligger et endnu uopdaget tårn

under Magasins bygninger.⁷ Tårnet, og lokaliteten, må anses som helt centrale for forståelsen af det ældste København, idet det er muligt, at man her er på sporet af et ældre „før-Absalonsk“ borganlæg, beliggende på strandbredden til forsvar for rigets centrale øst-vestlige færdselsåre.

De første store, organiserede udgravninger i

København fandt imidlertid sted noget senere, idet Nationalmuseet i 1902 under ledelse af arkitekten C. M. Smidt lod fundamenterne til Københavns Slots berømte Blåtårn udgrave. I 1906 – under genopbygningen af Christiansborg – genoptog Nationalmuseet udgravningsarbejdet, og i løbet af dette og det følgende år blev resterne af Absalons borg udgravet under stor opmærksomhed under Mackeprangs ledelse. Man kunne have forventet, at dette arbejde og de positive resultater og omstændigheder omkring det, ville have ført til en fremtidig systematisk overvågning af og arkæologiske undersøgelser i Københavns undergrund under Nationalmuseets ledelse. Men selv om Nationalmuseet i tiden op mod anden verdenskrig forestod enkelte undersøgelser i byen,⁸ kom hovedansvaret især til at ligge på én mands skuldre, nemlig generalmajor H. U. Ramsing. Ramsing var en slags elev af den mand, som i slutningen af forrige århundrede fremfor nogen anden havde gjort Københavns undergrund til sit studieobjekt, nemlig kommunelærer H. N. Rosenkjær (s. 7). Han er nok den person, der

Kommunelærer H. N. Rosenkjær (1851-1907). I Dansk Biografisk Leksikon giver C. A. Jensen følgende karakteristik af Rosenkjær: „... som autodidakt så han ofte friere end de samtidige fagmænd for hvem kombinationen af naturvidenskab og arkæologi ikke som nu var en selvfølge. Netop ved at forene begge disse interesser brød han nye baner og grundlagde det studium af Københavns ældste historie som Ramsing fortsatte“. Banebrydende var for eksempel hans indsamling af oplysninger om den lokale flora og de geologiske forhold. (Fotografi. Bymuseet).



fremfor alle er kommet til at stå som den københavnske arkæologis grundlægger og foregangsmand, selv om han, som vi har set, allerede havde en god baggrund i det arbejde, som Fritz, Both, Nielsen og andre havde udført. Han var, som Fritz, først og fremmest interesseret i geologi, og navnlig lå det ham på sinde at studere Københavns kvartærgeologiske forudsætninger.

I 1903, kun fire år før han døde, formulerede han skriftligt sit program for udforskningen af byens undergrund, og deraf fremgår det, at det hovedsagelig var de rent geologiske formationer, som var hans hovedinteresse. „Ved en række Undersøgelser ved Grundgravninger omkring i Byen har jeg blandt andet søgt at skaffe Oplysninger frem om, hvorledes Egnen, hvor København senere bredte sig, saa ud da Havet havde trukket sig tilbage“.⁹ Således kom Rosenkjær, vistnok ganske uforvarende til, som den første i Norden, at formulere et program for det, der i 1970'ernes rivende byarkæologiske udvikling kom til at stå som et helt centralt forskningsområde, nemlig middelalderbyens natur-topografiske forudsætninger.

Da Ramsing i 1940 publicerede et kort over Københavns oprindelige topografi, med højdekurver i 1 meters ækvidistancer og en bestemmelse af den oprindelige kystlinie, så gjorde han det som den første i Norden, men mange af de oplysninger om den oprindelige topografi, der

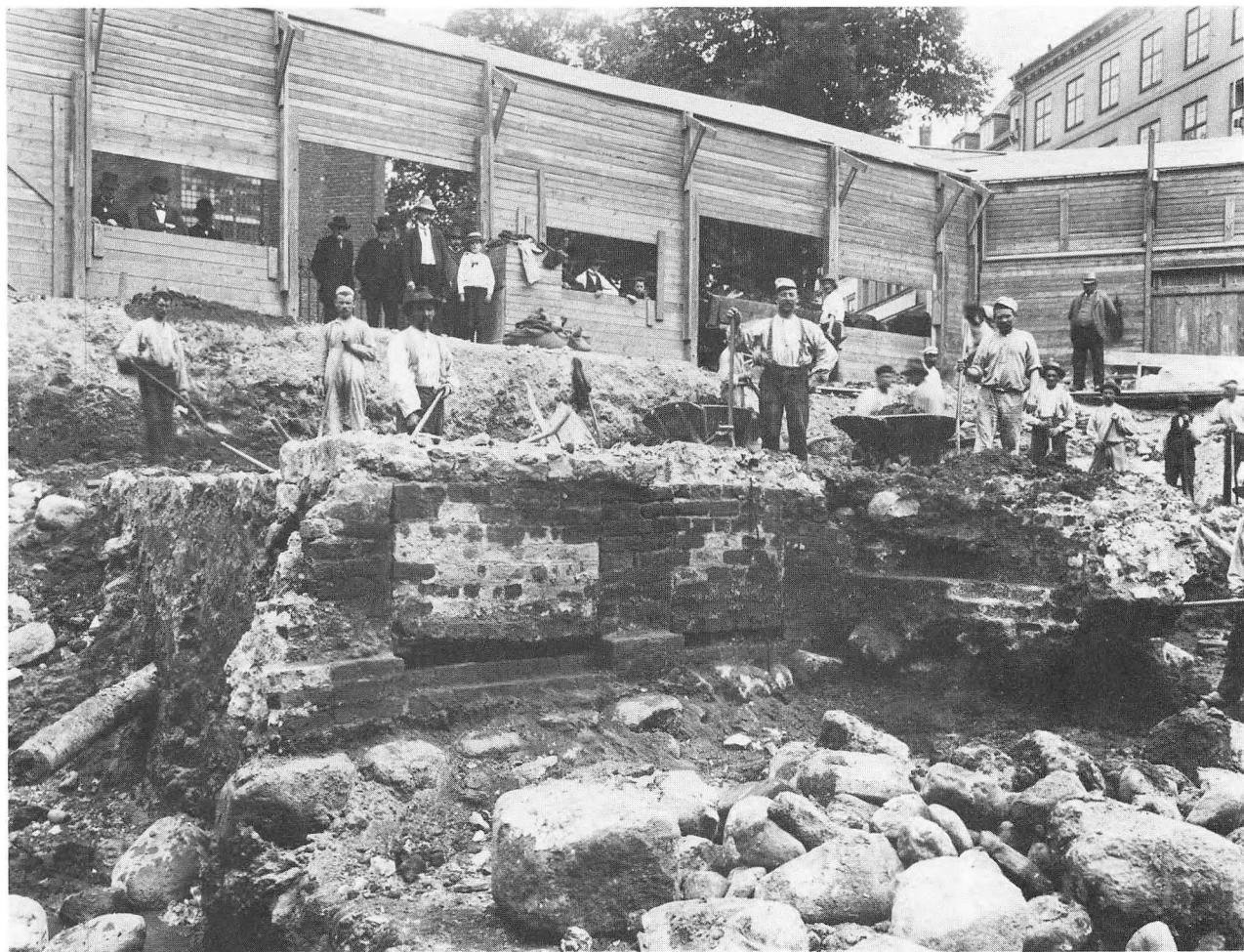
ligger til grund for dette kort – og måske også ideen til det – er Rosenkjærs.

Rosenkjærs geologiske interesse, som iøvrigt også strakte sig til vegetationsrekonstruktioner af den oprindelige flora i området, et forskningsfelt som byarkæologerne for øvrigt først i de senere år har dyrket, afholdt ham dog ikke fra at gøre iagttagelser af mere historisk art. Det var denne historiske interesse (s. 9), han først og fremmest overlod til sin elev og yngre medhjælper, den arkæologiinteresserede fæstningsingeniør H. U. Ramsing. Da Rosenkjær pludselig dør i 1907, overtages overvågningen af den københavnske undergrund således atter af en amatørarkæolog uden formel tilknytning til den museale verden.

Tiden frem til anden verdenskrig:

Ramsing-perioden

Ramsing (s. 10) fulgte Rosenkjærs utrættelige feltarbejde op, men han kom også til at gøre det, som Rosenkjær aldrig rigtig nåede, nemlig at udgive en samlet oversigt og tolkning af de iagttagelser, han havde gjort gennem 30–40 år både sammen med Rosenkjær og alene. Det var også ham, som bearbejdede og udgav Rosenkjærs efterladte notater.¹⁰ Selv sammenfattede han sine tidlige iagttagelser sammen med Rosenkjær i en serie artikler i Historiske Meddelelser om København i perioden 1908–11, og disse artik-



I sommeren 1904 nedrev man de gamle bygninger i kvarteret Amagertorv – Klosterstræde – Valkendorffsgade, og ved udgravningen af grunden til „Laane- og Creditbankens“ bygning ud mod Amagertorv stødte man på omfattende murrester i flere niveauer. Ifølge Rosenkjærs indberetning var det ældste hus anlagt direkte på et oprindeligt tørvelag, mens det yngste kunne dateres til reformationstiden. Ejendomsgrænser og afgrænsningen mod Amagertorv var fastlagt allerede fra opførelsen af det ældste stenhus, som Rosenkjær ikke angiver nogen alder for. Dette forhold antyder, at Amagertorv og bebyggelsen her omkring var udlagt på grundlag af en oprindelig dispositionsplan for arealet nord for byens øst-vestlige hovedgade. (Ubekendt fotograf. Bymuseet).



Generalmajor H. U. Ramsing (1868-1946). Med eftertidens viden må man vel kunne sige, at Arne Sundboes karakteristik af Ramsings indsats som lokalhistoriker og arkæolog er rammende: „Det, der først springer i øjnene, naar Ramsings arbejder om København nu skal betragtes som afsluttet, er den vældige flid, han har udfoldet“. For han må have været

ler danner grundlag for hans trebindsværk fra 1940 „Københavns Historie og Topografi i Middelalderen“. Ramsing og hans værk er kommet til at stå som en nærmest ufravigelig autoritet på området. Dette er muligvis ikke helt retfærdigt overfor Rosenkjær, uden hvis indsats Ramsing næppe havde kunnet skrive værket, og navnlig ikke havde kunnet publicere det kort over byens oprindelige topografi, som er det første af sin slags i Norden, idet Ragnar Blomqvist først publicerede sit kort over Lund året efter.

I dag findes Ramsings optegnelser i Stadsarkivet, og i dem indgår blandt andet en stor del af Rosenkjærs efterladenskaber. Materialet er vanskeligt overskueligt i al sin vælde, men en hurtig gennemgang har givet et førstehåndsindtryk af arten og omfanget af iagttagelserne samt af dokumentationsniveauet. Rundt regnet drejer det sig formodentlig om mellem 100–200 dokumenterede iagttagelser fra byggetomter og vejarbejder over hele byen. Optegnelserne viser, at Ramsing først og fremmest var interesseret i den oprindelige topografi, hvorfor der altid er optaget grundnivelement samt målinger af kulturlagenes tykkelse.

Derudover gjorde han optegnelser om byg-

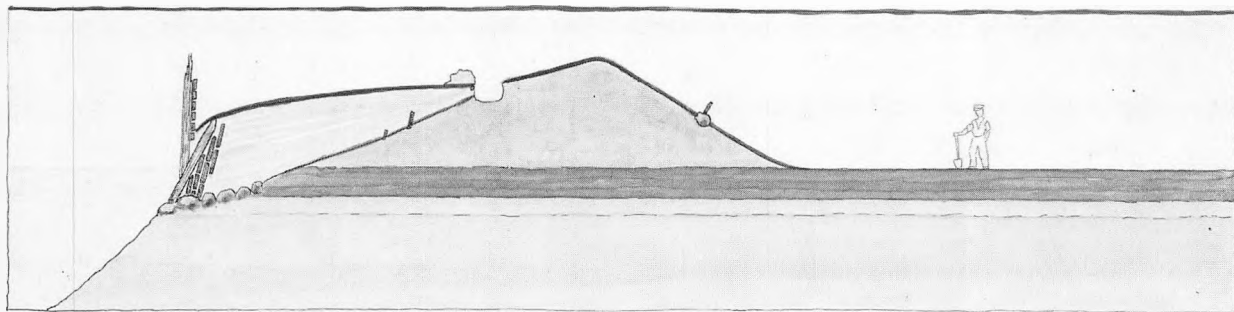
flittig ud over alle grænser, hvilket et besøg i Stadsarkivet, hvor hans privatarkiv findes, vidner om. Men bredde og kvantitet er vel alligevel mere fremtrædende egenskaber ved hans samlede produktion end den dybde og nøjagtighed, som ville have kunnet forlene hans store værk med videnskabelig troværdighed. (Ubekendt tegner 1941. Bymuseet).

ningsrester, brønde, vej anlæg etc., løsfund, ejendomsskel, men disse iagttagelser synes at være foretaget tilfældigt, og de er ikke dokumenteret på anden måde end gennem spredte notater, i nogle tilfælde ledsaget af en hurtig skitse. Rene iagttagelser om kulturlagene er sjældent systematisk dokumenteret, og da kun i verbal form. Opmålinger og fotografier af bygningsrester eller andre fysiske spor i undergrunden forekommer kun undtagelsesvis.

Bortset fra de oplysninger om den oprindelige topografi, på hvilke Ramsing bygger sin kortrekonstruktion af Københavns oprindelige terrainforhold, giver hans efterladte materiale indtryk af meget store svagheder m.h.t. dokumentation og systematiske observationer, hvorfor materialet indeholder store og ubodelige huller, og den

minimale dokumentation gør det umuligt at vurdere materialets repræsentativitet, samtidig med at man kun med største vanskelighed og under store kildekritiske overvejelser kan rekonstruere de faktiske omstændigheder. Det kan ikke umiddelbart overskues, på hvilken måde Ramsings arkæologiske optegnelser bedst skal kunne bearbejdes og udnyttes i en moderne arkæologisk/historisk problematik. Men én kendsgerning fremgår i hvert fald klart, og det er, at hans kortrekonstruktion af den oprindelige topografi hviler på et anseeligt antal grundniveauer, hvilket forlener hans kortrekonstruktion med stor troværdighed.

Både samtidig med Ramsing og navnlig efter hans død blev undergrunden i København overvåget af en anden arkæologiinteresseret person,



Peter Linde (1888–1958) var en dygtig tegner, og de opmålingsarbejder, han udførte, ofte på opfordring af C. A. Jensen og kontrolleret af ham, var nøjagtige og systematiske. Ovenfor ses en rentegning af en profilopmåling af „Vestervold“, påtruffet i 1927 da man gravede i Vartovs „Grønnegård“. Man kan tydeligt se, at volden på dette sted er bygget i to etaper: Den ældste vold er armeret med en krans af sten rundt om voldfoden, og det kan vel ikke uden videre tages for givet, at volden på det tidspunkt havde en voldgrav. Denne er muligvis først kommet til i næste etape, da volden er blevet forstærket på ydersiden, og et bolværk (senere fornyet) er rejst som modstand mod vandet og for at forhindre sammenstyrtninger. (Bymuseet).

nemlig konservator ved Nationalmuseet Peter Linde (1888–1958). I 1918 havde Linde sammen med C. A. Jensen og Ramsing deltaget i de afsluttende undersøgelser under Christiansborg, og gennem hele mellemkrigstiden, tiden efter anden verdenskrig og indtil sin død i 1958 forestod han under C. A. Jensens kyndige vejledning og overopsyn talrige arkæologiske undersøgelser og opmålingsarbejder overalt i byen. Hans arkæologiske indsats knyttedes til undersøgelserne i forbindelse med Boulevardbanens anlæggelse, til udgravningerne af Nikolaj Kirkes ruin, til undersøgelserne under KFUM-bygningen i Gøttersgade, Hotel Monopol på Kgs. Nytorv og Daells Varehus. Hans tilknytning til Nationalmuseet – og særlig til dets medarbejdere C. A. Jensen og Hugo Mathiessen – gjorde Linde bekendt med moderne undersøgelses- og dokumentationsteknik. Dette, sammen med hans fremragende evner som tegner, hans mange skriftlige publikationer, hans skarpe iagttagelsesevne og lange funktionstid som feltarkæolog gør, at Linde har efterladt sig et omfattende og meget værdifuldt dokumentationsmateriale (s. 11).

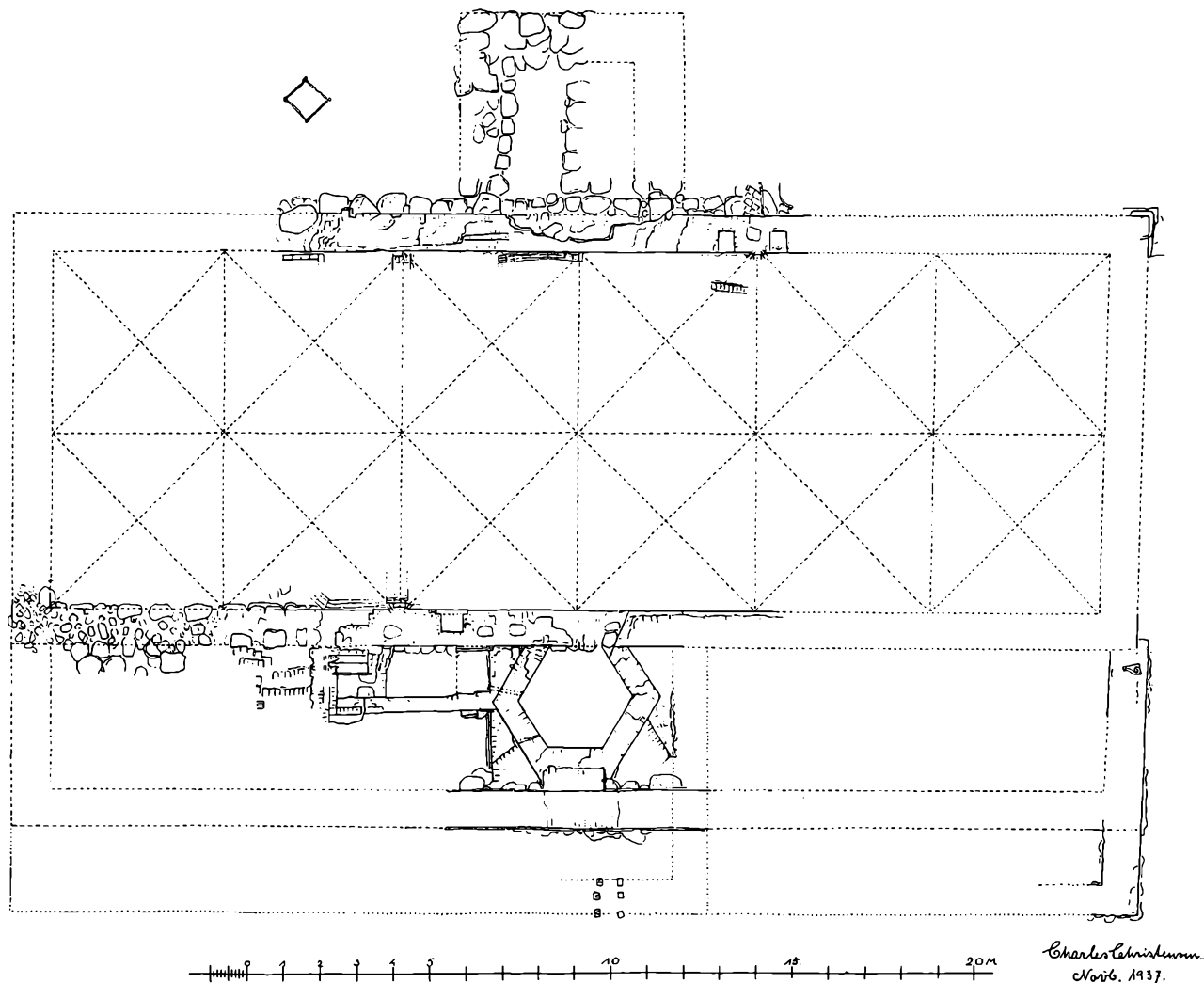
I en fremtidig bearbejdelse af Københavns historie og topografi i middelalderen vil hans efterladte optegnelser, fotos, tegninger og skriftlige beretninger komme til at spille en central rolle.

Den arkæologiske indsats, som nu er beskrevet ganske kort, gjorde, at København omkring

udbruddet af anden verdenskrig trods alt må siges at have ligget langt fremme blandt Nordens byer, hvad angår den arkæologiske aktivitet. Men bortset fra Nationalmuseets periodiske undersøgelser var og blev de professionelle museumsfolks interesse for Københavns kulturlag forbavsende ringe.

C. A. Jensen og bunkersudgravningerne

I slutningen af 1930'erne skete der en glædelig begivenhed, idet Bymuseets leder, magister C. A. Jensen for første gang traf foranstaltninger til at iværksætte en større arkæologisk undersøgelse, hvilket skete i forbindelse med igangværende arbejder udenfor Domhuset på Nytorv. Det var efteråret 1937. Der blev da i Bymuseets regi og under ledelse af C. A. Jensen foretaget en storstilet udgravning af byens tredje rådhus (s. 13), fulgt op af et omfattende dokumentationsmateriale og med hjemtagning af et stort antal fund. I 1944 startede man undersøgelsen af det ligeledes på Nytorv beliggende murede skafot eller „kag“ fra 1736, og samtidig startede man nye udgravninger på Rådhuspladsen, hvor fundamenterne fra byens senmiddelalderlige såkaldte Vesterport (s. 14–15) allerede i 1941 var blevet undersøgt. I 1944 fremgravedes, hvad man mente måtte være rester efter det ældste Vesterports udenværker, samtidig med at der på grund af de omfattende bunkersudgravninger på



Grundplanopmåling af Københavns 3. og 4. rådhus udført i målestok 1 : 50 af arkitekt Charles Christensen. Ved en omlægning af Nytorv ud for Domhuset stødte man på murværk, som siden skulle vise sig at være ruinerne af byens 3. rådhus, opført af Christian IV i 1606. Udgravningerne vakte stor opmærksomhed og interesse, og da C. A. Jensen forelagde magistraten et ønske om penge til fortsatte undersøgelser af dette for byen så vigtige historiske mindesmærke, blev der straks bevilget 6000 kr. til formålet. (Bymuseet).



I sensommeren 1941 startede man midt på Rådhuspladsen en stor udgravning til offentlige toiletter. Det varede ikke længe, inden man kom ned til rester af det gamle København. Udgravningen lå nemlig på kanten af det tidligere voldanlæg og den bro, som førte over voldgraven ud til Vesterport. Gravningen blev straks genstand for publikums opmærksomhed. Den 13. september 1941 skriver Politiken således: „Der er Plankeværk omkring Udgravningen med mange Adgang-Forbudt-Skilte, men anderledes er det alligevel ikke i Danmark, end at Tusinder af Københavnerne daglig trænger sig ind paa Arbejdspladsen og med Interesse følger Udgravningen og ser de Rester af Middelalderens København, der her kommer for Dagen.“ På billedet kan man til højre for hejseværket se resterne efter den udgravede bropille fra Vesterports ældste broanlæg, formentlig en træbro. (E. Hannus fot. Bymuseet).



Fra udgravningen på Rådhuspladsen 1941. Af hensyn til de fysiske levninger blev det bestemt, at gravearbejdet skulle foregå ved håndkraft. På billedet er arbejderne i gang med at afdække en kraftig tømmerkonstruktion på bunden af voldgraven. Tømmeret er fundamentet til en trærende, som ledte vand til det kongelige mølleanlæg syd for broen. Formodentlig har der nord for broen været en opstemning af vandet, således at der blev fald til at drive møllehjulet rundt. Det afdækkede anlæg er vistnok fra Christian IV's tid, men skriftlige kilder beretter, at der allerede under kong Hans skulle have eksisteret et mølleanlæg ved Vesterport. (E. Hannuss fot. Bymuseet).

både Gammeltorv og Gråbrødretorv blev gjort iagttagelser af jordlagene samt hjemtaget et stort jordfundsmateriale til Bymuseet.¹¹ På samme måde som nedbrydningen af voldene og anlæggelsen af Boulevardbanen i begyndelsen af århundredet havde medført en hektisk arkæologisk aktivitet, kan man hævde, at bunkersbyggeriet under krigen var den vigtigste årsag til den opblussen af den arkæologiske virksomhed, man da var vidne til.

Som al byarkæologisk virksomhed var også aktiviteten i København i slutningen af 1940'erne først og fremmest bestemt af konjunkturer og anlægsvirksomhed, men helt tilfældigt skete tingene dog ikke under C. A. Jensens omsorgsfulde overvågning og store indsigt. Det er derfor ikke tilfældigt, at der i forlængelse af bunkersudgravningerne også efter krigen blev udført et par store undersøgelser på initiativ af C. A. Jensen, nemlig i 1948 under Vartov, hvor rester efter Kong Hans' tårn og nye spor af „biskop Absalons vold“ dukkede frem, og i 1950 på Vandkunsten, hvor rester efter opstemningen af den gamle mølleå blev undersøgt og opmålt.

Man kan sige, at perioden fra slutningen af 1930'erne og frem til C. A. Jensens død i 1952 på mange måder repræsenterer en særlig epoke i byens arkæologiske aktivitet, idet denne aktivitet var knyttet til en museal institution og sat i system af en, om end ikke arkæolog så dog fremragende historiker og kunsthistoriker, nemlig

C. A. Jensen. Men ikke blot de ovenfor nævnte undersøgelser fandt sted under C. A. Jensens ledelse i denne periode, det gjorde også en række mindre undersøgelser rundt omkring i byen. C. A. Jensen fik dog aldrig mulighed for at fremsætte nogen samlet vurdering af resultaterne, hvilket heller ikke er foretaget fra anden side. Men uden tvivl frembragte C. A. Jensens undersøgelser et værdifuldt kildemateriale til byens middelalderhistorie, og under alle omstændigheder foreligger der efter ham et materiale, som er præget af et højt dokumentations- og informationsniveau af hidtil ukendt kvalitet i den lokale arkæologiske historie (s. 17).

Byarkæologien efter C. A. Jensen

Med C. A. Jensens bortgang ændrede den arkæologiske virksomhed i København karakter og intensitet. C. A. Jensens engagement på det arkæologiske område har muligvis efterladt det indtryk, at overvågningen af byens middelalderlige og efterreformatoriske kulturlag var et ansvarsområde, som naturligt lå under Bymuseet. Hvordan det nu end forholder sig, må man nøjternt konstatere, at aktiviteten og det brede spektrum i den arkæologiske dokumentation og udforskning efter C. A. Jensens død ikke blev drevet på samme måde som tidligere. Op gennem 1960'erne og 1970'erne blev det arkæologiske arbejde ved Bymuseet udført af den kunst-

industri- og navnlig fajanceorienterede grev Jørgen Ahlefeldt-Laurvig. Hans arkæologiske indsats var naturligt nok knyttet til hans eget interesseområde: lertøj, fajance og porcelæn. Med Ahlefeldt-Laurvigs indsats kom Bymuseet således i besiddelse af en unik samling københavnsk og importeret keramik. I denne sammenhæng skal nævnes to større undersøgelser, Bymuseet på dette tidspunkt gennemførte, nemlig gravningerne i Store Kongensgade og i Kastrup ved to af Danmarks ældste fajancefabrikker. Førstnævnte blev foretaget sammen med Nationalmuseet. Men hvordan man end vender og drejer det, forbliver resultatet af denne indsats dog detailkundskab om en begrænset aktivitet i en begrænset epoke af byens mangehundrede-årige historie.

I perioden efter 1950 opretholdt heller ikke Nationalmuseet nogen systematisk overvågning af byens undergrund, og der gennemførtes få undersøgelser, som kan siges at kaste generelt lys over byens ældste topografi og historie. Richard Frederiksen beskriver efterkrigstidens kapitel i den lokale arkæologiske historiografi således: „Efter Ramsings værk har problemerne langt fra fået deres endelige løsning. Men kendsgerningen er, at forskerne ikke efter ham har genoptaget arbejdet med Københavns ældste historie“.¹² Dette er et faktum, som er så meget desto mere alvorligt, al den stund det netop var i denne periode, at saneringer og nybyggeri som



C. A. Jensen (1878–1952). Til trods for, at C. A. Jensen ikke var arkæolog, var han som faghistoriker og inspektør ved Nationalmuseets anden afdeling den, som havde de største forudsætninger for at indføre moderne udgravningsmetoder og systematisk dokumentation af kulturlagene i København. Derved lagde han grunden til en arkæologisk udforskning af Københavns forsvundne bygningsværker og kulturlag, som var forankret i et fagligt miljø. Flere af de undersøgelser, han med tiden kom til at forestå, blev publiceret i *Historiske Meddelelser for København*, blandt andet undersøgelserne af Helligåndskirken, af Vestervold i Vartovs gård og af Københavns anden Vesterport. Nogen samlet oversigt over Københavns topografi og historie i middelalderen nåede han desværre aldrig at få begyndt på. På billedet ses han stående på „Absalons vold“, som blev udgravet i Vartovs grønnegård 1927. (Foto Politikens arkiv).

følge af de kraftigt stigende konjunkturer var stadig tiltagende i de indre bydele, og de stadig mere omfattende bortgravninger af kulturlagene tog fart.

Resultatet er, at der i dag kun er blevet levnet få chancer for at gå ned i endnu urørte kulturlag fra middelalderen. Dette er så meget desto mere urovækkende, eftersom der hersker stor usikkerhed m.h.t. Ramsings og de ældre topografers beskrivelse af det ældste Københavns historie. Dette må være udgangspunktet for det perspektiv, som skal lægges på det fremtidige arkæologiske arbejde i København.

Nogle generelle betragtninger over den arkæologiske status 1983

Situationen i dag er den, at før C. A. Jensen, men navnlig under Ramsing og Rosenkjær, blev der kun undtagelsesvis foretaget arkæologiske undersøgelser efter stratigrafiske udgravningsprincipper med en dokumentationsmetodik, som gør materialet tilgængeligt. Efter C. A. Jensen er der i det hele taget kun undtagelsesvis udført egentlige arkæologiske undersøgelser, som kan kaste lys over byens historie. Det er beklageligt, at den virksomhed, som var kommet så godt i gang under Ramsing, og som fik sin faglige forankring i C. A. Jensens engagement, ikke blev fulgt op efter krigen, og navnlig ikke i de rige højkonjunkturår i 1960–70'erne, hvor

mange af Nordens middelalderbyer fik den lokale byarkæologiske virksomhed forankret i et fagligt miljø og undersøgelserne lagt ind under et antikvarisk forvaltningsapparat.

Heri ligger den altafgørende nøgle til forståelse af den skæbne, som den københavnske arkæologi kom til at lide, nemlig virksomhedens manglende tilknytning til en fast antikvarisk myndighed og til et fagligt arkæologisk miljø. Heri adskiller den sig for eksempel fra Lund, hvor den lokale byarkæologi allerede omkring århundredeskiftet kom til at sortere under en museal institution (Kulturen), og hvor arbejdet meget tidligt blev ledet af fagarkæologer. Undersøgelserne kom her til at foregå under faste, fagligt forsvarlige principper med gode udviklingsmuligheder, og resultaterne blev under Blomqvist underkastet en kompetent analyse og samlet bearbejdelse.¹³

I København var byarkæologien blot løseligt – og kun i en periode – knyttet til en institution, nemlig Bymuseet, og i realiteten var den mere knyttet til personen C. A. Jensen end til institutionen. Men heller ikke under ham kan man sige, at byens undergrund var genstand for systematisk opsyn.

Københavns byarkæologi er således på næsten alle niveauer i praksis bestemt af dens tilknytning til et ikke-musealt og ikke-arkæologisk miljø. Ingen kan fratage Ramsing, Rosenkjær og flere andre den betydelige plads, disse altid vil

have i udforskningen af byens historie og i oparbejdelsen af en lokal arkæologisk forskning; men manglen på kendskab til arkæologiske arbejdsmetoder og manglende videnskabelig skoling i tolkningsprocedurernes vanskelige kunst gør, at kun få af de utallige iagttagelser og undersøgelser disse foretog, i dag uden store kildekritiske vanskeligheder kan verificeres og studeres på grundlag af et primært kildemateriale. Dette skaber næsten uoverskuelige problemer, når man skal vurdere rimeligheden af mange af de spekulationer, Rosenkjær og Ramsing har gjort sig om byens ældste historie. Navnlig for Ramsings vedkommende er et sådant nødvendigt revurderingsarbejde forbundet med betydelige problemer, fordi der ikke klart opretholdes nogen skarp skillelinie mellem, hvad han eller Rosenkjær rent faktisk så i kulturlagene, eller hvad han ud fra det skriftlige kildemateriale tolker det til at være. For Ramsing er det skriftlige kildemateriale og den opfattelse af byens topografi, han kunne få gennem dette, af altafgørende betydning for hvordan han tolker det arkæologiske kildemateriale. På den måde er det næsten umuligt at få nogen opfattelse af, hvilke oplysninger han bygger på (skriftlige eller arkæologiske), endsige i hvor høj grad han rent faktisk udnytter det arkæologiske kildemateriale som selvstændig historisk informationskilde.

Alligevel kan der en del steder påvises klare uoverensstemmelser mellem det skriftlige og det

arkæologiske kildemateriale (for eksempel i rekonstruktionen af gadenet og ejendomsgrænser). Det kan sågar konstateres, at Ramsing i sin rekonstruktionsiver forvansker de arkæologiske oplysninger, som Rosenkjær på et tidligere tidspunkt har publiceret¹⁴. Et betydeligt og nødvendigt arbejde med at gennemgå Ramsings dokumentationsmateriale samt det genstandsmateriale, han måtte have samlet sammen (forøvrigt helt ubearbejdet) ligger således foran den kommende generation af københavnske arkæologer.

Slutning. Nogle fremadrettede betragtninger

Den historiske baggrund, som er opridset i det foregående, fortæller om behovet for, at alle tænkelige midler i fremtiden tages i brug for ikke kun at redde de få kubikmeter kulturlag, som stadig måtte findes, men også at forholdene lægges tilrette, således at man i givet fald kan komme til at udføre undersøgelser, som gør det muligt at kontrollere og efterprøve tidligere, navnlig Ramsings, resultater og teorier. Det er langt fra sikkert, at hans iagttagelser og tolkninger modsvarer de faktiske bebyggelses-topografiske forhold. Og så er dette jo trods alt kun en lille del af alle de problemer, en moderne middelalderarkæolog vil rejse på grundlag af de bevarede fysiske levninger. Uden at gå i detaljer må man konstatere, at den faglige udvikling indenfor middelalderarkæologien sammen med udvik-

lingen af nye historieteoretiske problemer, udviklingen af nye undersøgelses- og analysemetoder osv. har medført et væsentligt ændret syn på og muligheder for at udnytte de fysiske levninger i mere overordnede historiske problemstillinger af for eksempel social og økonomisk art. Disse er kun undtagelsesvis behandlet for Københavns ældre histories vedkommende, men der er ingen grund til ikke at indrette den arkæologiske virksomhed i København efter de problemer og metoder, som er udviklet i den eksisterende diskussion omkring middelalderens urbaniseringsproblematik.

I det foregående har alle de rent historiske problemer, hvoraf der er så rigeligt at tage fat på for Københavns vedkommende, slet ikke været berørt. Det er jo trods alt disse problemer, det arkæologiske materiale skal belyse. Jeg har i denne fremstilling valgt at belyse de konkrete omstændigheder, som er medvirkende til, at Københavns ældste historie til trods for en tidlig, ganske enestående arkæologisk aktivitet fortsat ligger i det dunkle. Udgangspunktet kunne have været spørgsmålet: Hvilke problemer er forbundet med at beskrive og forklare Københavns

ældste historiske udvikling, og hvilket arkæologisk materiale står til rådighed? Dette er imidlertid to sider af samme sag, og svaret er i begge tilfælde beklageligvis temmelig negativt. På denne baggrund kan det ikke understreges kraftigt nok, at der indbygget i det arbejdsprogram, som må udformes for det fremtidige arbejde i København, foruden en intensiv overvågning af ethvert arbejde, som kan gribe forstyrrende ind i de ældste kulturlag, må formuleres retningslinier for en systematisering og bearbejdelse af det eksisterende materiale. Der må findes klart formulerede problemstillinger, som gør det muligt at prioritere og dokumentere efter sikre retningslinier. I dette arbejde må der endvidere findes plads til en udbygning af de antikvariske hjælpemidler, herunder udgravningskort over den indre by samt oversigtskort over kulturlagernes udbredelse og tykkelse til brug for de gravende kommunale myndigheder, således at der hos disse findes et arkæologisk beredskab. Det er vigtigt, at man på et tidligt stadium kan komme ind i planlægningen. For en så stor by som København er dette en absolut nødvendighed, hvis man skal få udviklingen vendt til det bedre.

Oversat fra norsk af Mette Bruun Beyer.

Anvendt litteratur

- Bering-Liisberg, H. C.: København i gamle Dage. København 1901.
- Both, 1.: Kjøbenhavn, historisk-topographisk beskreven. København 1873.
- Both, 2.: Et udgravet Stykke af Kjøbenhavns Fortid. NÆR OG FJERN 36, 1873.
- Bruun, C.: Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. København 1887. Bind 1.
- Dansk Biografisk Leksikon. København 1981–1982. Bind 7, 11 og 12.
- Frederiksen, R.: Københavns befæstning 1100–1380. STREJFTOG OVER DANMARKS BYGNINGSKULTUR. (Festskrift til Harald Langberg). København 1979.
- Fritz, S.: Et Bidrag til det Terrains Historie, hvorpaa Kjøbenhavn er bygget, hentet fra Jordlagene i Store Købmagergade. QVARTALS-BERETNINGER FRA INDUSTRIFORENINGEN I KJØBENHAVN 22 AARGANG (1862).
- Kjersgaard, E.: Københavns historie indtil år 1600. København 1980. Bind 1.
- Nielsen, O.: Københavns Historie og Beskrivelse. I Bind 1: Kjøbenhavn i Middelalderen. København 1877.
- Ramsing, H. U.: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1 (1907–1908).
- Ramsing, H. U.: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 2 (1909–1910).
- Ramsing, H. U.: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 3 (1911).
- Ramsing, H. U.: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen. København 1940. Bind 1–3.
- Redin, L.: Stadsarkeologi. BEBYGGELSESHISTORISK TIDSSKRIFT 3. Stockholm 1982.
- Rosenkjær, H. N.: Fra det underjordiske København. SAMFUNDET 31. 8. 1903.
- Rosenkjær, H. N.: Fra det underjordiske København. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 2 (1909).
- Smidt, C. M.: By og Borgbro. NATIONALMUSEETS ARBEJDS-MARK 1937.
- Stiesdal, H.: Absalons borg. I Christiansborg Slot bind 1. København 1975.
- Sundbo, A.: Generalmajor H. U. Ramsing. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN BIND 1, 1947–1949.

Avisartikler

- Nationaltidende. 18. september 1937.
- Politiken. 13. september 1941.
- Politiken. 10. november 1941.
- Socialdemokraten. 10. november 1941.
- BT (morgen). 10. november 1941.

Noter

1. F. eks. i „Frem“ nr. 48, 1902, „Samfundet“ 31. 8. 1903, „Nationaltidende“, 1. 8. 1906 og i „Architekten“ VIII, 1906.
2. Fritz, 1862.
3. Ibid.
4. Fritz har f. eks. også gjort iagttagelser omkring Christiansborg, da man i 1862 anlagde en græsplæne foran slottet. Se Nationalmuseets protokol D 20151–5, hvori der oplyses om fund af skibsrester samt i forbindelse med dette en „bedding eller slæbested“.
5. Blandt andet undersøgelserne af Jarmers Tårn i forbindelse med sløjfningen af voldene i 1884. Om disse undersøgelser beretter han i en artikel i Nationaltidende 26. 8. 1885.
6. Both, 1873².
7. Stiesdal, 1975 side 2 f.
8. F. eks. da anlæggelsen af Boulevardbanen førte til fremdragelsen af Nørreports bro. Denne blev opmålt af C. M. Smidt og publiceret af samme i 1937. Se Smidt 1937 s. 67 ff.
9. Rosenkjær, 1903.
10. Ibid. 1909.
11. Oplysninger om disse undersøgelser kan først og fremmest hentes i samtidens mange og fyldige avisreportager og interviews med C. A. Jensen. Dette materiale findes i dag samlet og systematiseret i Bymuseets nyoprettede arkæologiske arkiv.
12. Frederiksen, 1979, side 36.
13. Redin, 1982 side 24 f.
14. Påpeges hos Frederiksen, 1979 side 34 f.

Vesterbros asyl – omkring et maleri af Emilie Mundt

Af Sven Nielsen

„De fleste voksne siger, at de har haft en lykkelig barndom, og måske tror de selv på det, men jeg tror det ikke. Jeg tror bare, det er lykkedes dem at glemme den.“

Tove Ditlevsen.

Malerinden Emilie Mundt (1841–1922) var en af kvindesagens pionerer herhjemme, nu er hun næsten glemt, også som maler. Nogen fremtrædende plads i vor malerkunst kom hun ikke til at indtage, hvilket kan skyldes, at hun forholdsvis sent begyndte sin uddannelse. Hun var over tredive, da hun en kort tid tog undervisning hos maleren Jørgen Roed, den sidste af de store fra Eckersbergskolen. Derefter gik hun over til Vilhelm Kyhn, som havde oprettet en tegneskole for kvinder. I dobbelt betydning blev dette et vendepunkt i hendes liv. På skolen fik hun udviklet sine evner som tegner under den ret så konservative malers ledelse. Større betydning for resten af hendes liv blev dog mødet her på skolen med malerinden Marie Luplau (1848–1925). De to sluttede venskab og nøje fællesskab for resten af livet, stod last og brast og stiftede hjem. Emilie Mundt var den lille og beskedne, Marie Luplau mere bestemt.

I 1875 blev Emilie Mundt nægtet adgang til Kunstakademiet, og samme år rejste hun med sin livskammerat til München, hvor de ville

fuldende deres uddannelse ved modelstudier. På den tid var det umuligt for en kvinde at tegne efter nøgenmodel herhjemme, det blev betragtet som umoralsk. Ja, forargelsen gik så vidt, at nogle af Emilie Mundts venner afbrød al forbindelse med hende.

De to kunstnerinder skal med deres legemsstore modelstudier have forbavset Kyhn ved deres hjemkomst. Det skal dog siges til hans ros, at han sagde god for dem, nok ikke mindst fordi de havde undgået tysk påvirkning. Nu oprettede de to kvinder en tegne- og malerskole for kvinder, som de drev sammen i vintersæsonen i 34 år. Fra denne skole udgik mange til Kunstakademiet og porcelænsfabrikkerne.

Emilie Mundt foretog flere rejser til Paris, Italien og Svejts. I 1891 fik hun et rejselegat på 400 kroner, så hun kunne tage til Paris og se forårsudstillingen. Med årene blev hun ret estimeret som maler. Hun udstillede fra 1878 til 1923 på Charlottenborg. I 1892 blev hun erklæret U.C. (uden for censur).

Hun tegnede og malede genrebilleder, land-



De to malerinder i deres lejlighed, Gammel Kongevej 136. Foran staffeliet med palet i hånden sidder Marie Luplau, bag hende ses Emilie Mundt. På væggen over hende hænger – uindrammet – maleriet fra Vesterbros Asyl 1886. Ubekendt fotograf, Det kongelige Bibliotek.

skaber og blomsterbilleder. Rigtig kendt blev hun dog først med sine asylbilleder. Før hendes tid havde malere nok brugt fattige bønder og håndværkere som motiv, men storbyens fattige var man gået uden om. Emilie Mundt benyttede de københavnske asyls som motiv og skildrede dagligdagens små episoder. Tegnede børnene når de spiste, sov og legede. Hun gjorde det med stor følelse og forståelse for børnenes og dermed også de voksnes problemer i den del af København, som levede uden for voldområderne. Det var i firserne, hun begyndte på disse billeder, der var taget lige ud af hverdagslivet. I 1886 udstillede hun på Charlottenborg det her omtalte maleri fra asylet i Istedgade.

Trods svigtende syn blev hun ved at male til sin død i 1922. Hun var et kultiveret og varm-hjertet menneske, trofast, beskeden og bramfri. Hun tillod sig endog at ryge cigarer, og det længe før danske kvinder blev kendt for denne „last“. De to malerinder fulgte livet igennem, ind imellem udstillede de også sammen, bl. a. på Rådhusudstillingen i 1901 og på de kvindelige kunstneres udstilling i 1920. I 1926 blev der afholdt en auktion over Marie Luplaus og Emilie Mundts efterladte billeder. I en omtale af auktionen står der, at „E. Mundt er bedst i Fremstillingen af Børn og Fattigfolk. Hendes store Interiør fra et Asyl er velkomponeret og malet med hengivelse i Opgaven“.

Det asyl, Emilie Mundt især hentede motiver

fra, lå på hjørnet af Istedgade og Lille Istedgade. Det var allerede stiftet 1857 af „Asylselskabet for Frederiksberg, Vesterbro og Omegn“. Bag dette stod en kreds af gode og velmenende borgere, som søgte at oprette de fornødne asyls for børn i alderen to til syv år, der hørte hjemme i disse distrikter, hvor der efter demarkationsliniens ophævelse i 1852 og voldenes fald kom gang i byggeriet på Vesterbro. Først kom asylet på Frederiksberg, det åbnede i 1858 i Falkoneralleen nr. 3. Det andet asyl fandt man først lokaler til i møller H. P. L. Svanes landejendom i Absalonsgade nr. 62, hvor man lejede hovedbygningen og tilhørende have på fem år. Huset lå lige ud for Det kgl. Skydeselskabs have, i ret så landlige omgivelser, men ejendommen trængte til betydelige forandringer og ombygninger, så det blev først åbnet 1859.

Trods forældrenes ringe kår fandt selskabet det vigtigt, at der blev betalt noget for at have børnene på asylet. Man fastsatte den ugentlige betaling til 4 skilling for ét barn, 6 for to og 8 skilling for tre børn. Pengene blev temmelig regelmæssigt erlagt, står der i beretningen fra 1859. Man fandt det rigtigt med denne symboliske betaling „navnlig for en Samfundsklasse hvis Børns psykiske og moralske Vel man tilsigter ved Asylerne, maa det anses for at være en større Velgerning at give dem Lejlighed til at erhverve og skatte det Gode, end om at man tilbød det frit til alle og enhver, der da sikkert med rin-



Vesterbros Asyl set fra Lille Istedgade. Indgangen var her, men bygningen fortsatte omkring hjørnet i Istedgade. Hele komplekset blev revet ned i 1950'erne, da „Mændenes Hus“ opførtes på grunden. Bymuseet fot. 1936.

gere Paaskønnelse modtog og kun med Ligegyldighed benyttede det“. I samme beretning står endvidere, at næsten alle de børn, der optoges i asylet, stod både psykisk og intellektuelt meget tilbage og viste kun altfor tydeligt at have savnet den omhyggelige, kærlighedsfulde opdragelse, som forældre, under arbejdet for livsopholdet, ikke havde kunnet skænke dem, og som det netop er asylets formål at erstatte. Det viste sig da også, at denne virksomhed bar frugter. Børnene blev livligere og gladere og „gjorte modtagelige for den Aandspaavirkning, der fremmer den barnlige Udvikling“.

Optagelsesprotokollen fra Vesterbros asyl er bevaret fra 1859–1865. Her opgives selvfølgelig navn, adresse og fødselsår, samt vaccinationsdato og dagen for optagelse. Æren af at være den først optagne tilfaldt Carl Ferdinand Hastrup, der blev optaget på selve åbningsdagen 7. 7. 1859. Han boede på Gl. Kongevej 87B. Ved at kigge i protokollen får man indtryk af, at de fleste børn kom fra Badevej (nuværende Eskildsgade), parallelgade til Absalonsgade, så de havde ikke langt til asylet. Nogle boede i selve Absalonsgade, men alle kom fra kvarteret Istedgade, Victoriagade, Vesterbros Torv, Gasvej (nuværende Gasværksvej), Værnedamsvej og en hel del fra Schousgade (nuværende Vodroffs Tværgade), gader som skød op i årene 1854–58, og som var med til at forandre asylets landlige omgivelser.

Faderens stilling anføres også; langt de fleste fædre står som arbejdsmænd, en enkelt høker kommer ind, og værtshusholdere ses også i optegnelserne. Hvor moderen er ugift, opgives barnefaderens navn, af og til føres som værge: Fødselsstiftelsen. Når børnene skulle i skole eller af anden grund forlod asylet, fik de vidnesbyrd – meget god, flittig, liden fremgang. Trist er det at læse, at Oscar Johan Ericksen er en uartig dreng, der er meget forkælet. Bedre er det at høre, at Agnes Kirstine Caroline har en ualmindelig god opførsel og udmærket fremgang. En lille pige sendes til skolen med udtalelsen: En lille opvakt pige, men særdeles forsømt. Lakonisk udtalelse: Godt barn, men ikke begavet. Under afgået står som regel blot „hjem“, „udgået“, „fjernet“, „bortrejst, hvorhen vides ikke“, „flyttet til København“. Af og til det sørgelige „død“. Ugift Birthe Nielsens lille Emma bliver udmeldt, fordi faderen ikke kunne lide, at hun gik i asylet.

I de første år blev asylet på Vesterbro ledet af to forstandere, pastor G. L. Nielsen og lysestøber T. H. D. Zeltner. Dertil kom Dameforeningen, som stod for indsamlingerne og det daglige tilsyn. Selskabet havde fuld fortrøstning til at asylernes venner og velgørere ville vokse i antal jævnsides med udgifternes stigning. Af bidragslisterne fremgår det, at kongehuset støttede sagen, dog kraftigt fulgt op af en lang række gode borgere. I det første år var der megen sygdom,

navnlig mæslinger og koppepidemier afholdt mange børn fra asylet. I 1859 døde otte børn. Til gengæld havde man den glæde, at interessen for asylet var stigende, gaver indkom, og medlemstallet steg. Dameforeningens bazar gav et nettooverskud på 2259 rdl. og 16 skl. Udgifterne steg dog tilsvarende, det nye asyl i Absalonsgade kom til at koste mere end beregnet, så Dameforeningen måtte udvise større iver for at få flere penge i kassen, der jo gerne skulle bringe velsignelsesrige frugter i nutid og fremtid.

Af årsberetningerne kan man se, at der indkom gaver i form af fodtøj, mad og garn til 37 par strømper, af hvilke 13 par blev uddelt ved julefesten. Ved samme lejlighed fik 74 børn linned, strømper, benklæder, huer, kjoler, uldne og vatterede skørter. To kærlige giverinder bespiser børnene med risengrød, og fru Hermansen gav Vesterbroasylet en gave på 2 rdl. Det fremgår ligeledes af regnskabet, at bagermester P. O. Albeck gav 114 julekager, fru Tillge ét pund stearinlys og forstmand R. Rothe juletræer til begge asyler. Almindeligt er det, at børnene på festdage får mælk og hvedebrød. Børnene takker for gaverne ved at strikke 100 par strømper.

Den sidste vinter i møller Svanes ejendom i Absalonsgade var slem for asylet, så nu var det på tide at se sig om efter bedre lokaler. Heldigvis fik man et tilbud om en grund af commerceråd W. Heymann, på hjørnet af Store og Lille Isted-

gade. Istedgade var ny, først anlagt i 1858, hvor den kun løb fra Abel Catrinesgade til Badevej (nuværende Eskildsgade). Man vedtog en plan om at opføre en hjørneejendom med de fornødne lokaler og bolig for bestyrerinden. Grunden og bygningen måtte dog ikke koste mere end 9000 rdl. Selskabet skrider til udførelse af foretagendet i tillidsfuldt håb om en kærlig gerning og håndsækning fra alle, der har evne til at slutte sig dertil.

Arkitekt N. P. Holsøe udførte tegningerne til det nye asyl – uden vederlag. Asylet skulle råde over stueetagen og en kvistlejlighed; førstesalen skulle indeholde lokaler for en drenge- og pigeskole. Tømrermester A. Scheitøl påtog sig – uden beregning – at føre tilsyn med byggeriet. Selvfølgelig viste det sig, at kalkulationerne ikke holdt stik. Grunden var blød, den lå ikke langt fra stranden dengang, så man måtte bygge på dybt funderede murbuer. Man besluttede at bruge røde i stedet for gule mursten til bygningen og skifertag i stedet for tegl. Der var dog det glædelige ved byggeriet, at den øverste etage kunne give rigeligere lokaler end oprindeligt beregnet og derved vandt bygningen i værdi.

Udsmykningen lykkedes det også at klare ved henvendelse til nogle af tidens rare malere. Dyremaleren A. Mackeprang skænkede to cartoner, professor Constantin Hansen et billede; det samme gjorde Vilhelm Kyhn, mens Otto Haslund flot skænkede tre malerier. Billedhug-

geren C. C. Peters gav et basrelief og gibser W. Orlandi to relieffer. Mange andre støttede med gaver i form af kakkelovne og dertil hørende gitre i lege- og læsestuen. Hof- og cronometermager Carl Ranch skænkede et ur til legestuen, blikkenslagermester H. I. K. Tvede en kærkommen sparebøsse og Dameforeningen bidrog med to flag til den flagstang, grosserer I. S. Trier havde skænket.

Vesterbroasyl fik altså gode lokaler, som så vidt man skønnede ville tilfredsstille alle fordringer i en fjern fremtid. Her var plads til småbørnene i stuen, og på første sal lokaler til 150 pigebørn i skolealderen, altså et fritidshjem for den ubemidlede klasse, stiftet af „Foreningen til Opprettelse af Friskolebørnsasyl i Kjøbenhavns Arbejderkvarter“. Asylet, som kunne optage 100 børn, blev indviet den 12. november 1868. Grund, bygning og inventar kom til at koste 15.149 rdl. og 51 sk.

I årene fremover er der den evige kamp for at skaffe penge til driften, men man har den glæde, at medlemstallet stiger i selskabet og dermed også bidragene. Dameforeningen maser på med bazarer, aftenunderholdning i Den kgl. Skydebanes lokaler (nu Bymuseet) og gaverne kommer ind som sædvanligt. På dronningens fødselsdag behager det Hans majestæt kongen at skænke 50 kroner, det var nok til middagsmad til begge asyl.

Antallet af børn i asylet svinger noget. Til-

gangen er størst når dårlige tider – f. eks. i halvfjerdserne – gør det nødvendigt for husmoderen at tage arbejde, så børnene må passes udenfor hjemmet. Især om vinteren kunne det volde besvær at udrede betalingen, som nu – 1877–78 – var 8 øre pr. barn om ugen, og det er til tider grunden til, at børnene ikke kommer. Ved asyls 25-års jubilæum 1884 kan man med tilfredshed se tilbage på den forløbne tid og på det, der har været udrettet til udvikling og fremme af selskabets formål. Børnene får i dagens anledning chokolade og hvedebrød. Provst Hall holder tale og der afsløres et portræt af formanden I. Jetsmark. Det bemærkes, at året havde været heldigt trods noget byggearbejde på asylet.

Med årene blev asylet klemmt godt inde, idyllen med grønne områder, som der endnu var en del af, da det åbnedes, forsvandt. Vesterbrokaserne begyndte at skyde op i halvfjerdserne, høje bygninger, som tog lys og luft fra det lille asyl og efterhånden helt omklamrede det.

Store forandringer skete der ikke i de følgende år, så alt var som „på sin rette plads“, da Emilie Mundt i midten af firserne begyndte at hente sine børnemotiver fra asylet. Hendes motiv af børnenes lege- og læsestue i 1886 har ikke skiftet karakter, sådan har det set ud fra asylet blev grundlagt i Istedgade. Børnene – ialt 32 – sidder meget artigt på deres skammelbænke ved de lave borde i det højloftede, ret så mørke rum. På stolen sidder en venlig dame, formodentlig asyls



Emilie Mundts maleri fra læse- og legestuen i Vesterbros Asyl, hjørnet af Istedgade og Lille Istedgade, 1886. (82×116 cm). Erhvervet 1981 med støtte fra Københavns Kulturfond. Ole Woldbye fot.

bestyrerinde, frøken Catrine Omstedt, og trøster en lille pige, mens nogle kammerater ser betuttet til. Bag hende står en lille fyr i træsko, stumpet trøje og lasede bukser. Han ser ud, som om han har reddet dagen, for han har fået et stykke hvedebrød. I baggrunden den store, sorte tromlekakkelovn og over døren aner man et billede med en hane omgivet af høns, det er formodentligt maleren Mackeprangs gave til asylet.

I årene fremover sker der ikke større udsving, men tiden er ved at løbe fra stedet og bygningen. Endnu i 1933 fortsætter Vesterbro Asylselskab sin virksomhed i Istedgade 21 og Lille Istedgade 2. Beretningen adskiller sig ikke meget fra de tidligere, dog lister der sig en bemærkning ind om de mindre gode lokaler. Damekredsen arbejder endnu, det private initiativ lever. Årets største begivenhed var asyllets 75-års jubilæum. Det

blev naturligvis fejret, børnene fik chokolade, men hvedebrødet er nu udskiftet med wienerbrød. Efter festen kørte alle i Frederiksberg have, hvor børnene legede på plænen foran slottet. Til julefesten indkommer de sædvanlige gaver – tøj og legetøj til hvert barn og bagermester Rogert Møller giver brød og kager.

Asylet mærker de vanskelige tider med arbejdsløshed og fattigdom i hjemmene. Børnene kommer ret forsømt til asylet, fordi mødrene ofte har arbejde ude og hjemme og er overanstrengte og nervøse. Kravene til asylet bliver derfor større og større.

Kommunens aktivitet på børneforsorgens område gjorde sig stadig mere gældende. Steinckes

socialreform af 1933 satte en kraftig aktivitetsudvidelse i gang. I 1935 overtager kommunen helt asylet, og det flyttes efterhånden til lokaler i en til formålet egnet bygning Absalonsgade 10, i Det kgl. Skydeselskabs gamle have, ikke mange skridt fra det sted, hvor asylet startede i 1859; ringen er sådan set sluttet på oprindelsesstedet.

Emilie Mundt virkede en tid på Zahles skole som skrive- og tegnelærerinde. En dag spurgte hun Natalie Zahle, om borgmester Hansen var gal? Frøken Zahle kunne ikke rigtig forstå, hvordan hun kunne stille det spørgsmål. „Jo“, sagde Emilie Mundt, „han har nemlig købt et af mine billeder“.

Henvisninger

Det kgl. Bibliotek, Beretninger fra Bestyrelsen for Asylselskabet 1858–1868.

Københavns Stadsarkiv, Optagelsesprotokol for Vesterbros Asyl 1859.
Gerda Mundt: Tegnemesterens efterkommere, 1940.

Artikler i Hus og Hjem (1922), Socialdemokraten 1934, Politiken 1922–26 og Berlingske Tidende 1922.

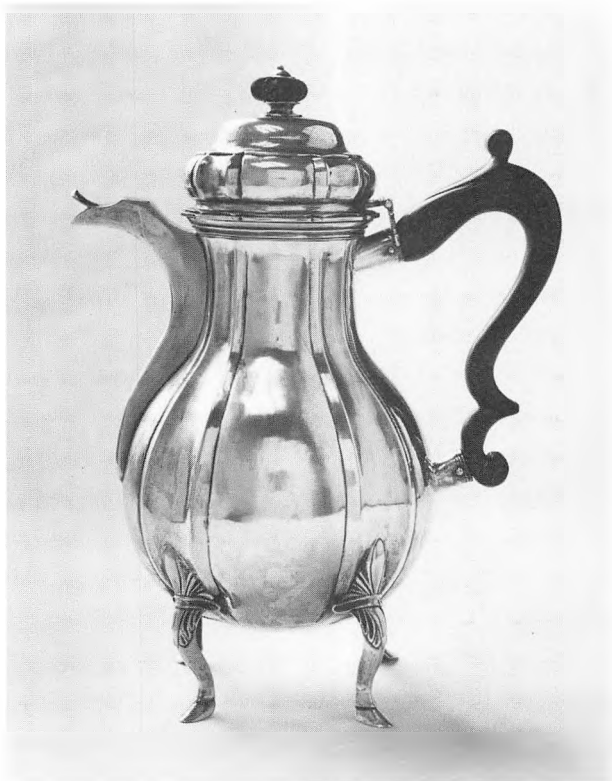
Oplysninger fra familien.

Af museets dagbog

Udstillinger

Udstillingen „Plankeværksmaleri“, der omtaltes i forrige årsskrift, fortsatte indtil udgangen af februar 1982. Årets første nye udstilling havde den dobbelttydige titel „København – sådan set“. Her vist et udvalg af Tage Poulsens fotografier fra 1970'erne. Hans surrealistiske billedvirkninger formidlede en personlig og intens oplevelse af byen, og en fortættet virkelighed appellerede til videre bearbejdelse hos tilskueren (12. marts–16. maj). – Dernæst præsenteredes ligeledes i de nyindrettede mindre særudstillingsrum på 2. sal et stort antal af bladtegneren Poul Brinkhards „Koncertbilleder“. Det var en reportage fra københavnske koncertbegivenheder fra de sidste ti år, heriblandt fra en række koncerter i Bymuseet og andre af den kommunale Sommerunderholdnings arrangementer (8. juni–29. august).

Årets største udstilling var imidlertid „Københavnerbørn 1900–1980“, som var tilrettelagt af etnologen, mag. art. Charlotte Bøgh sammen med museets faglige medarbejdere og opstillet i festsalen af arkitekt John Wodstrup. Nationalmuseets 3. afdeling havde bidraget væsentligt med udlån af indbo og dragter. Hovedemnet var børns opvækstvilkår i København i



Sølvkaffekande fra Jens Christensens værksted, 1750'erne (h 27,5 cm).
Ole Woldbye fot.

dette århundrede, og blandt udstillingens temaer kan nævnes familiemønstre, hjemmeliv, institutioner, fritid og leg. Der var også lagt vægt på at



Udstillingen „Københavnerebørn 1900–1980“. Fra sektionen omhandler daginstitutioner i 1950'erne. Ole Woldbye fot.



Blådekoreret skrivetøj fra fajancefabrikken i Store Kongensgade, ca. 1730. Usign. (h 8, b 22, d 13,5 cm). Ole Woldbye fot.

viser den sociale differentiering. I forbindelse med udstillingen er udgivet en publikation. Den skyldes en bevilling fra Arbejdsgruppen om børn og kultur (Ministeriet for kulturelle anliggender).

Erhvervelser

Årets mest værdifulde genstandserhvervelse skyldes *godsejer Ejler Ruges og Fru Lizzie Ruges* testamentariske bestemmelse af 22. november 1978. Ved godsejerens død i januar 1982 var det Fru Ruges ønske allerede nu at opfylde en væsentlig del af testamentet. Museet kom således i besiddelse af en snes meget smukke og kostbare fajancer, porcelæner og sølvgenstande fra det 18. århundrede – alle med tilknytning til København. Hver for sig er disse stykker udtryk for det høje kunstindustrielle eller håndværksmæssige stadi i datidens København, og samtidig vidner de om det kulturelle niveau hos byens øverste borgerskab. Genstandene supplerer og højner således museets eksisterende samlinger på dette område.

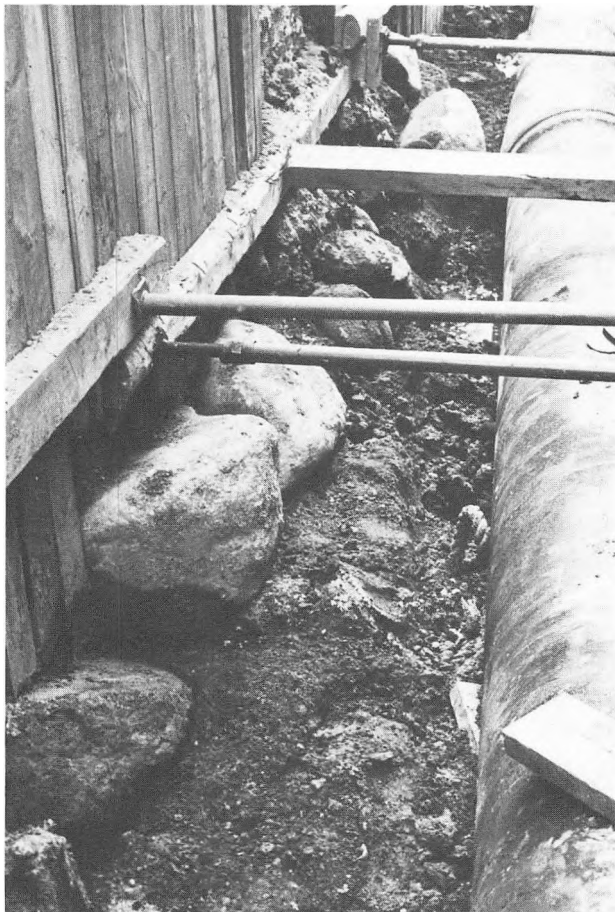
Fra den store donation kan nævnes et skrive-tøj af blåmalet fajance fra fabrikken i Store Kongensgade. Dekoration og udformning tyder på, at det er udført i virksomhedens første periode, omkring 1730. Som så ofte er de løse cylindriske indsatser (blæk- og sandhus), der ligeledes har været af fajance, gået til. I fem huller mellem

de to huse kunne man anbringe sine gåsefjer. Den lave bakke forrest er beregnet til en lakstang.

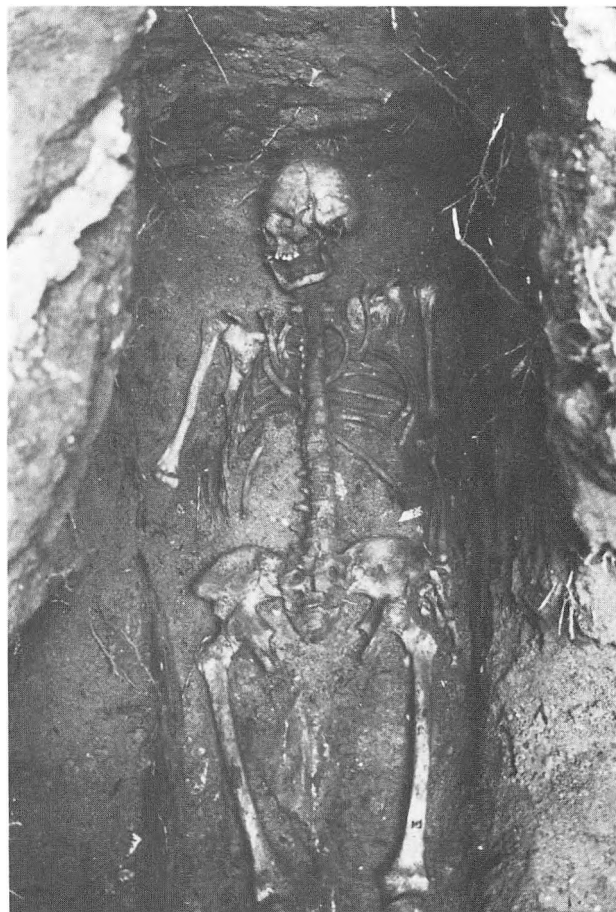
Blandt sølvtøjet kan en kaffekande med træhank fra 1750'erne fremhæves. Den lige knækkede barokform anvendtes allerede i perioden ca. 1725–50, men kandens lette præg, bl. a. den elegante tud og de høje ben, viser påvirkning fra rokokoen. Kanden er ifølge stemplerne udført i Jens Christensens værksted, der efter hans død 1734 videreførtes af enken. Det var en af tidens fine sølvsmedier, som også leverede til kongehuset.

Arbejdet ude i byen

Med oprettelsen af en arkæologisk stilling (deltid) blev museet i 1982 i stand til at føre et arkæologisk tilsyn med jordarbejder i kommunen. I maj foretoges en mindre undersøgelse i forbindelse med fjernvarmegravninger ved Børsens østgavl. Her fandt man i tre meters dybde en række sten, som viste sig at være rester af en for længst nedrevet opkørselsrampe, svarende til den endnu eksisterende mod Slotspladsen. Dette giver Børsens ældste bygningshistorie nyt perspektiv. Selv om man har diskuteret muligheden af en sådan østlig rampe, der muliggjorde kørsel igennem bygningen, er disse fundamenter de hidtil eneste håndgribelige beviser for rampens eksistens.



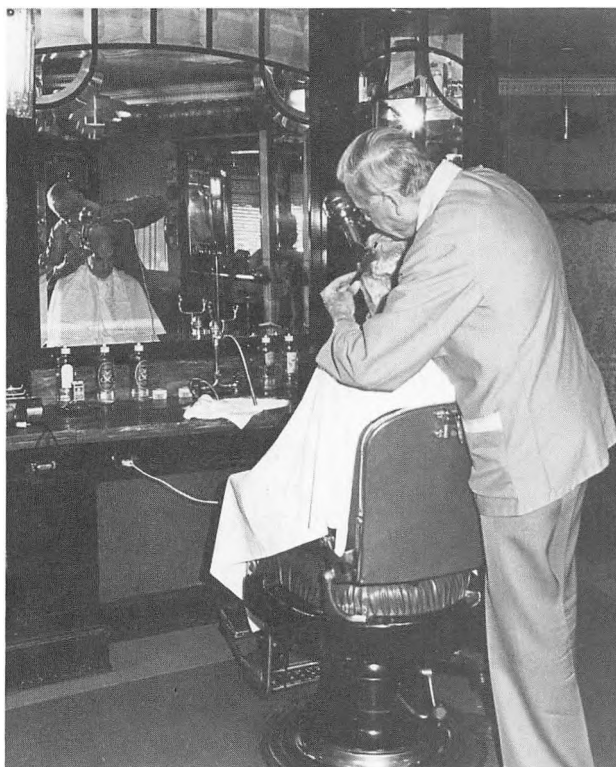
Fundamentsten fra forsvunden opkørselsrampe ved Børsens østgavl. Axel Christophersen fot. 1982.



Begravelse fra pestepidemien 1711. Malmøgade 10. Axel Christophersen fot. 1982.

I august stødte man under anlægsarbejder i Malmøgade 10 (baggården) på seks begravelser, der må tolkes som pestbegravelser. Man var ikke klar over, at den store pestkirkegård, der

tidligere er påvist i Classensgade, havde en aflægger så langt vestpå. Disse begravelser er de eneste dokumenterede og *bevarede* fra den katastrofale epidemi, som i 1711 hærgede Køben-



Ove Gunnersons frisersalon, Hovedvagtsgade 2. Hovedparten af det eksklusive inventar stammer fra 1920'erne. Julie Rønnow fot. 1982.

havn og bortrev henved 23.000 mennesker eller en trediedel af byens befolkning.

Som noget nyt er museet begyndt at hjemtage større helheder i form af *komplette interiører*. Erhvervelser af denne art er både tidskrævende og kostbar, men til gengæld sikrer museet sig et enestående udstillings- og kildemateriale. Foreløbig har man koncentreret sig om ældre karakteristiske butiks- og forretningsmiljøer. Forretninger er et flygtigt element, de ændres og udskiftes hurtigt – både hvad angår type, udseende og varesortiment. For ikke mange år tilbage var der utallige ismejerier, koks- og kulhandlere, hattebutikker og rulleforretninger. Nu er disse næsten forsvundet. Til gengæld er nye typer kommet til: supermarkeder, videokiosker, møntvaskerier og burger-restauranter. Disse markante ændringer er vigtige og afspejles både i byens gadebillede, kvartermiljøet, erhvervsstrukturen og befolkningens indkøbsvaner. Netop i disse år foregår udviklingen med rivende hast, hvorfor det er af stor betydning for byens museum i tide at dokumentere denne ændring. Ved siden af disse større hjemtagelser har man fortsat fotodokumentationen af kommende saneringsområder på Vesterbro.

